

Præstetanker om begravelsen

Af Arne Mårup

Sognepræst ved Hjerting Kirke

Jeg tror, de fleste præster opfatter det som højst meningsfuldt at holde begravelse. Mødet med de efterladte, samtalen og arbejdet med at tilrettelægge en begravelseshandling, der er en værdig ramme om afslutningen på et menneskeliv, er til det yderste væsentligt og givende. Selv om dødsfaldet kan være fuldstændig knusende og livsødelæggende, giver det stadig mening at være til stede og prøve at dele det meningsløse med mennesker og at prøve på at lade evangeliets lys falde på afdødes og vores liv.

Det kirkelige ritual og de andre skikke omkring begravelsen er en måde, hvor vi mennesker prøver på at tackle det uforståelige i, at vi skal bevæge os fra at have haft et forhold til et levende menneske til en død. Vi har svært ved at omstille os fra forholdet til det menneske, vi kunne se høre, lugte og føle, til at forholde os til et menneske, vi aldrig kommer til at se igen, og hvis fysiske form er blevet til noget uforståeligt andet og fuldstændig fremmed.

Begravelseshandlingen er en proces, hvor vi rent fysisk tager afsked med den uforståeligt afsjælede krop og skal til at forholde os til den afdøde alene gennem de billeder, vi har af den afdøde i vores hoved. Ritualerne omkring begravelsen er så med til at sætte relationerne på plads: Forholdet mellem den afdøde og os andre, forholdet mellem os efterladte indbyrdes og forholdet mellem os og Gud.

Jeg vil i det følgende prøve at sige noget om begravelsen. Først vil jeg sige noget om ritualets indhold, fordi det forklarer min indfaldsvinkel, derefter vil jeg knytte nogle kommentarer til det opbrud, der finder sted i disse år omkring vores brug af tale, musik/sang og bønner.

Begravelsesritualet

Mens ritualet for bryllup i Den danske Folkekirke er meget nøje fastlagt med hensyn til forløb, læsninger og bønner, er det kun en mindre del af ritualet for begravelse/bisættelse,

der er "forordnet", som det hedder, nemlig ritualet omkring jordpåkastelse, der egentlig er ganske kort.

Jordpåkastelsen indledes med, at præsten siger:

*"Lovet være Gud, vor Herre Jesu Kristi Fader,
som i sin store barmhjertighed
har genfødt os til et levende håb
ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde."*

Herefter kaster præsten jord på kisten tre gange og siger.

*"N.N.
Af jord er du kommet.
Til jord skal du blive.
Af jorden skal du igen opstå"*

Derpå bedes *Fadervor*.

Der afsluttes med *Velsignelsen*:

*"Herren velsigne dig og bevare dig!
Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig!
Herren løfte sit ansigt mod dig og give dig fred!"*

Ritualet består altså af fire dele: a) Den indledende lovprisning, der er et citat fra 1. Peters brev kap. 1, vers 3, b) Den tredede formel ved jordpåkastelsen, c) *Fadervor*, d) *Velsignelsen*.

Nu er det så temmelig usædvanligt, hvis en begravelseshandling kun kommer til at bestå af denne jordpåkastelse. Og til det øvrige, der plejer at høre med til den kirkelige handling – bønner, salmer, trosbekendelse, findes der da også flere vejledninger, men ingen forordning.

Når man fra biskoppernes side – for det er dem, der i samråd har fastlagt reglerne for de folkekirkelige ritualer, sidst i 1992 – har bevaret denne frihed omkring begravelsens form, er det vist, fordi man havde vanskeligt ved at opnå enighed, hvilket afspejler, at man har været klar over, at omstændighederne omkring en begravelse kan være så forskellige, at det er en fordel ikke at binde sig til alt for stramme regler.

Ritualet omkring jordpåkastelsen er i øvrigt stort set uforandret siden 1949. Som et kuriosum kan det oplyses, at det stadig er muligt at holde begravelse efter den gamle skik, hvor man først foretager begravelsen, derefter går i ind i kirken for at foretage den øvrige handling.

Hvad indeholder jordpåkastelsesritualet?

Som sagt indledes med ordene *"Lovet være Gud, vor Herre Jesu Kristi Fader, som i sin store barmhjertighed har genfødt os*

til et levende håb ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde", et citat fra Det nye Testamente. Den samme sætning indleder også enhver dåb i Folkekirken. Begravelse og dåb knyttes altså sammen.

Kernen i sætningen er ordene om "et levende håb", nemlig det håb, der udspringer af Jesu opstandelse fra de døde Påskemorgen. Når vi bliver døbt (ordet "genfødt" hentyder til dåben), sættes vi ind under dette håb. Vi kan leve vores liv med dette håb som fortegn. Men håbet om opstandelsen er ikke kun et spørgsmål om Jesu opstandelse dengang i fortiden, det knytter os også til håbet om vores opstandelse engang i fremtiden.

Hos Paulus hedder det: "For er vi vokset sammen med ham ved en død, der ligner hans, skal vi også være det ved en opstandelse, der ligner hans" (Paulus' brev til Romerne kapitel 6, vv. 3-6). I dåben knyttes vi sammen med Guds søns liv. Vi ligedannes, vi opnår "kriste-lighed". Det er derfor fødsel symbolsk gengives med en stjerne, død med et kors, symboler, der stammer fra Jesu fødsel og død.

Så nævnes den *afdødes navn*. Tidligere var det faktisk ikke forordnet, at det skulle nævnes, men i dag forekommer det utænkeligt, at man ikke skulle sige det højt. Der lægges i stigende grad vægt på, at begravelsen er personlig og den døde ikke et anonymt nummer i rækken.

Jordpåkastelsen består af de tre sætninger: "*Af jord er du kommet*" – "*Til jord skal du blive*" – "*Af jorden skal du igen opstå*", hver efterfulgt af en skovlfuld jord.

De tre sætninger er et komprimeret stykke bibelhistorie.

"*Af jord er du kommet*" henviser til Bibelens beretning om, hvordan Gud skabte det første menneske: "Da formede Gud Herren mennesket af jord og blæste livsånde i hans næsebor, så mennesket blev et levende væsen" (1. Mosebog 2,7). Med den sætning mindes vi om, at mennesket er Guds skabning. Livet er ikke noget, vi selv har tilvejebragt, men Guds gave. Her introduceres også menneskets element, jorden, der knytter de tre sætninger sammen.

"*Til jord skal du blive*" er ikke kun en naturvidenskabelig konstatering om, at vore kroppe forgår og bliver ét med naturen omkring os. Også det er et stykke bibelhistorie, en henvisning til Syndefaldsberetningen, hvor Adam og Eva bryder enheden med Gud, mister Paradiset og dermed den tilstand af uendelighed og uforandrethed, de har levet i. Med uddrivelsen af Paradiset bliver Adam og Eva almindelige dødelige i bogstavelig forstand: "*I dit ansigts sved skal du spise dit brød,*

indtil du vender tilbage til jorden, for af den er du taget. Ja, jord er du, og til jord skal du blive.» lyder Guds ord til Adam.

Men enhver ved, at i en treleddet fortælling har den tredje sætning bagvægten: *"Af jorden skal du igen opstå"*. "Vi forventer de dødes opstandelse", som det hedder i den såkaldt nikæenske trosbekendelse. Der siges ikke her noget om, hvordan og hvorledes de dødes opstandelse vil foregå. Vi har ikke – som andre trosretninger – nogen særlig udviklet forestilling om vejen fra liv til død eller fra død til liv. Det forbliver ukendt for os, en virkelighed, vi kun kan tale om i billeder. Det kan forekomme af meget lidt, når man f.eks. står over for Rudolf Steiner-elevernes meget detaljerede sjælelære. Jeg synes nu også, det kan være en styrke, at vi vedkender os, at her er noget, vi for alvor ikke ved noget om, at vi lader Gud alene om den sag og ikke fortaber os i spekulationer og fantasier. Vi kan gøre os billeder af et liv efter død, men må være klar over, at det er og bliver billeder på en virkelighed, der ligger langt ud over vores forståelseshorisont.

Men de tre sætninger giver os altså i kompakt form det klassiske kristne forløb: Skabelse, syndefald og genløsning.

Derefter kommer *Fadervor*. Som så mange andre gange er det næppe de enkelte ord og bønner i *Fadervor*, man lægger mærke til, højst de første: *"Vor Far, du som er i Himlene..."* *Fadervor* handler meget mere om tilliden til, at der er en personlig Gud, jeg kan henvende mig til, også på gravens rand. Som det er i den slags situationer, har fællesskabet omkring de kendte og fortrolige ord langt større tyngde end selv den mest velformulerede nye bøn, en enkelt kan fremsige.

Velsignelsen – ja, der er faktisk to. Den aronitiske, der stammer helt fra Det gamle Testamente *"Herren velsigne dig og bevare dig..."* vil altid lyde ved en begravelse eller bisættelse. Men hvis det drejer sig om en jordbegravelse, har den som regel lydt inde i kirken eller kapellet, og præsten vælger måske at bruge den såkaldt apostolske fra Det nye Testamente: *"Vor Herre Jesu Kristi nåde, Gud, vor fars, kærlighed og Helligåndens samfund være med os alle!"*

Velsignelsen er i både den ene og den anden form et tilsagn om Guds kærlighed. Men det er også velsignelsen, der afslutter en gudstjeneste eller en kirkelig handling. Velsignelsen er altså også en bortsendelse, et ord, der sender mennesker bort fra gudstjenesten og den kirkelige handling og ud i verden. Her er det også et signal om, at det er tid til opbrud. Om lidt vil vi vende ryggen til den døde og gå, eller den døde vil køre bort fra os, men vi er ikke gudsforladte af den grund.

Udviklingen i ritualerne

Selv om vi nok ønsker, at ritualet skal udtrykke noget bestandsigt, noget, der ligger fast over for det tab og det kaos, dødsfaldet betyder, så har begravelsesritualet forandret sig ikke så lidt gennem tiden.

Hvad Folkekirkenes ritualer angår, er der sidst blevet autoriseret ritualer i 1949 og 1992. Udviklingen er gået i retning af, at begravelseshandlingen i stigende grad er kommet til at ligne en gudstjeneste. De vejledende ritualer er blevet længere og mere udførlige. Hvor man i 1949 havde korte læsninger, der bestod af en sammenskrivning af flere skriftsteder, har man nu separate længere stykker, hvor det enkelte skriftsted ses i sin egen sammenhæng.

Og hvor man i den ældre vejledning ikke nævnte trosbekendelsen, var der som noget nyt i 1992 angivet forslag til, hvor den kan anbringes i handlingen.

Som en biting kan nævnes, at der tidligere blev skelnet skarpere mellem begravelse og bisættelse – der fandtes indtil 1975 en mulighed for, at præsten kunne fritages for at forrette bisættelser. Men som man ved, kan den slags bestemmelser leve længe efter, at nogen har benyttet sig af dem.

Begravelsestalen

Det, vi i dag som regel kalder en begravelsestale, hed tidligere mere ligefremt en "lig-tale" eller "lig-prædiken".

Ligtalerne kom til efter reformationen. Før den tid blev der ikke prædikeret i forbindelse med begravelsen, men da reformatorerne lagde stor vægt på, at menigheden skulle have sat ord på troens indhold, ville man benytte også begravelsen som lejlighed til at prædike evangeliets håb.

Oprindeligt forestillede reformatorerne sig i al enkelhed en prædiken, kombineret med en kort levnedbeskrivelse. Men det blev snart til, at den personlige del af talen begyndte at svulme op og i stigende grad blev opfattet som "det egentlige". Fra 1700-tallet har man bevaret timelange taler over afdøde adelige personers fortræffeligheder – for der kom samtidig en voldsom social skævhed i, hvordan og hvorledes der blev holdt ligtaler.

Så lige fra starten har der hersket vidt forskellige forventninger til begravelsestalen.

Det er et tilbagevendende spørgsmål, hvorledes forholdet mellem forkyndelsen af evangeliet og skildringen af det enkelte menneskes liv skal være.

Mange præster vil sidde med arven fra den Luther, der

kæmpede så hårdt for at komme væk fra helgendyrkelse og gerningsretfærdighed. Man har en indædt skepsis over for de voldsomt individuelle levnedsskildringer og de faldgruber, der ligger der. "Lad støvet hvile!", som én har sagt det. Kristeligt vil man ikke finde trøst i afdødes eventuelle fortræffelighed, men derimod finde trøst i, at vi gennem dåben er blevet optaget i en fælles historie – evangeliets store historie.

Vanskeligheden er imidlertid, at det moderne menneske ikke nødvendigvis fornemmer nogen trøst ved at være en del af en nok så god fælles historie. Man har sit eget individuelle projekt og er for alvor først noget, når man er noget særligt, når man har skilt sig ud fra massen.

Alt det forstår jeg såmænd godt, jeg er jo også barn af en individualistisk tid, og jeg synes også, at man skal kunne mærke, hvis begravelse man er til.

Men hvor individualismen nok for mange står som et frigørelsesprojekt, har den også sin egen hårdhed, der netop kan afsløre sig ved begravelsen. Vanskeligheden opstår ved, at kontrasten mellem det vellykkede og det mislykkede liv bliver så tydeligt. For tidligere lød evangeliet, at vi alle var syndere for vor Herre. Ingen kunne frelse sig selv, vi havde alle brug for Guds nåde, både kongen og stodderen. Vi var lige for Gud, lige for døden, uanset sociale forskelle.

Når vægten nu ligger på, om afdødes eget individuelle livsprojekt er lykkedes, kan det selvfølgelig være en god begravelse, når man kan fejre, at det er sket.

Men det er ikke blevet lettere, når vi står tilbage med et mislykket liv.

Der er ikke nogen tvivl om, at der ikke er noget sted, hvor helgendyrkelsen har så gode kår som i begravelsestalen. Alle har vel oplevet de taler, hvor vi som tilhørere måtte krumme tæer over præstens gengivelse af afdødes fortræffeligheder, når de nu ikke stemte overens med, hvad man selv i øvrigt vidste om afdøde. (Som præst må jeg sige, at præsten ofte er undskyldt. Præsten er dog temmelig afhængig af, hvad de pårørende fortæller. Det er også svært at være ligeglad med, hvad de pårørende forventer. Så hvis familien kun vil give et endimensionelt idylliseret billede, er der svært at fastholde et billede af et menneskeliv så sammensat, som det som regel er. De færreste bryder sig om at komme til at optræde sårende over for en gruppe efterladte).

Men forventningen om, at der skal "siges noget pænt", kan være mere end besværlig. Hvad hvis afdødes liv har været rædselsfuldt? Hvis forventningen er det idylliske, hvad siger man så over en mand, der har misbrugt sine børn?

En alkoholiker, hvor børnene ikke kan overvinde deres bitterhed og udebliver?

En forventning om en pæn og poleret middelklassefacade kan hurtigt stille præsten i det dilemma, om hun/han vil vælge hykleri eller fortrængning af virkeligheden. I situationer som de nævnte er det latterligt at frenhæve, at afdøde var god ved dyr og glad for naturen.

Salme- og melodivalg

Der er næppe noget punkt omkring begravelsen, hvor jeg i disse år mærker et opbrud i den gamle ehedskultur, som når det kommer til musik og sang.

Ikke mindst i forhold til den evangelisk forståelse af, at der ved begravelsen også gennem salmer skal forkyndes syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

Den folkelige bevægelse har længe gået en modsatte vej. "Det må ikke være sørgeligt", siger folk hurtigt ved begravelsessamtalen, også ved den tragiske, hvor præsten måske mener, at nu skal der sørges igennem! Og måske også tænker, at der er mere trøst ved det konfronterende, der sætter ord på, end ved det harmoniserende, udglättende, der taler udenom.

Der findes ikke sørgelige salmer, det ligger jo i selve salmens karakter, at der er et håb. Men hvis fox ikke er indforståede med det håb, er der jo ikke så meget at hente.

Det folkelige salmevalg har traditionel haft hældning mod det almenreligiøse, "Under dine vngers skygge", "Altid frejdig", "Nærmere Gud til dig", Ingmanns aftensalmer var tilbagevendende ønsker. Men mirolevelse er, at man har bevæget sig lidt væk fra dem i da. Heller ikke de salmer er fortroligt stof mere.

Vanskeligheden, når de efterladte sammen med præsten skal fastlægge musik og sang, er derimod oere, at de efterladte slet ikke føler sig hjemme i salmeboge, ikke forbinder noget med dens tekster. Selv om de efterlade ofte ved indgangen til samtalen indleder med: "Vi kender ingen salmer" – og det lidt efter lidt viser sig, at så ringe str det ikke til, så er der et voldsomt traditionstab.

Men ukendskab kan give nye situationer- også positive. For eksempel, når man sidder med unge menesker, der ikke har nogen tradition at vælge ud fra, men so til gengæld er åbne for at diskutere, spørge og læse: hvad er det egentlig, der står?

Mange vil måske helst helt ud af salmebogen og finde noget andet kendt. Man møder ofte ønskerom "I skovens

dybe stille ro" eller ved børnebegravelse "Jeg ved en lærkerede" eller "Solen er så rød mor". Sange, der giver et alment idylbillede, men som der ikke er meget kristendom i (medmindre man omtolker "Ræven er derude" voldsomt). Man søger tryghed i det kendte, forståeligt, men der er jo ikke mange ord at hente, der kan tolke vores følelser af tab, savn, sorg – eller håb, sådan som vi har det i salmerne.

Kim Larsens cirkussang "Om lidt bliver her stille" er til gengæld blevet en moderne klassiker. Den taler om livets korthed og skrøbelighed. Men sangen udtrykker ikke noget håb, den bliver snarere en dom: "Fik du set det, du ville?" kan være en besk kommentar til det menneske, der ikke nåede så meget. Men selvfølgelig kan man se det som vor tids udgave af påmindelsen om livets korthed: "Memento Mori" – husk, du skal dø, som allerede de gamle romere sagde.

Det er ikke kun salmesangen, der er udfordret i denne tid, det er fællessangen som sådan. Begravelsen – og de stadig mere stilfærdige samvær bagefter – viser, at vi ikke har meget fælles sangskat - og slet ikke fælles salmeskat.

I stedet er der et stigende antal ønsker om solistoptræden, eller at man spiller noget fra en CD, afdøde holdt af.

Et sådant musikstykke udtrykker selvfølgelig noget personligt, "Det var vores sang", men har egentlig ikke med død eller begravelse at gøre, det er mere et individuelt minde. Som præst kan man synes, at soloindslag modsiger karakteren af gudstjeneste, men jeg har nu ofte oplevet, at der var gode tekster, man kunne tage udgangspunkt i i sin tale.

Afdødes ønsker er nogle gange gået i retning af "I did it my way" eller "Je ne regrette rien". Af en eller anden grund dukker de ofte op i de sammenhænge, hvor man synes, at afdøde måske skulle have reflekteret lidt mere ydmygt over de ulykker, der var i hans eller hendes fodspor!

Hvorom alting er, man kan som præst kun vanskeligt bruge sin autoritet i dag til at skære igennem og diktere en bestemt form. Det er de færreste af os ret meget for i dag. Vi er her som på så mange andre områder inde i en forhandlerkultur – på godt og ondt.

Jeg fornemmer også et stort tab i mangelen af ordentlige mindesamvær efter begravelsen. Her mindes jeg med glæde min fars store sønderjyske familie, hvor man virkelig forstod sig på den slags, de græd og lo, sang og fortalte, og talte bagefter om begravelsessamværet som en fest, hvilket det også var. Ved de fleste samvær jeg er til, sidder folk ganske stille, ikke mange siger mindeord, der synges heller ikke. Begravelsesskikkene er der, for at vi kan udtrykke vores relationer til os selv, hinanden, et livssyn, en tro, et familiefællesskab. Men

jeg oplever, at ingen vil lægge ord til at udtrykke noget som helst. Her ville jeg i grunden foretrække, at vi drak os fulde og dansede omkring kisten, som den folkelige tradition fortæller, at man gør til et irsk wake!

Om end det ikke er mit område, kan jeg konstatere, at omkring selve kisten, dens udformning og pyntning ser jeg ikke meget nyt. Men for nogle år siden forestod jeg en bisættelse, hvor afdøde havde bedt om, at børnebørnene udsmykede hendes kiste.

Tanken var smuk! Det vil jeg ikke sige om udsmykningen, der bestod af perleplader og børnetegninger. De fyldte ikke meget i rummet sammenlignet med blomster, så det var ingen stor æstetisk oplevelse. Men på deres egen måde fortalte det dog en glædelig historie om, hvad bedstemor og børnebørnene havde haft sammen, og det er vel egentlig det vigtigste.

Bønnerne

Trangen til at gøre begravelsen mere individuel mærkes også på et helt tredje område, nemlig de bønner, der bruges ved begravelsen. I ritualet fra 1949 blev afdøde ikke nævnt i bønnerne. De var relativt kortfattede, man udtrykte tilliden til den Gud, der gennem Jesus Kristus havde tilintetgjort døden, man bad om trøst og styrke.

I 1992 var ikke alene udvalget af bønner, men også længden vokset kraftigt, det sjælesørgeriske og poetiske havde fået stor plads. Udviklingen er fortsat siden, sidst med den meget udbredte "Kollekter og bønner" af Holger Lissner fra 2009. Her er bønnerne udformet, så de rammer sjælesørgersk ind i forskellige livsforløb, ofte de tragiske. Men her er også åbnet for bønner, hvor indledningen kan udskiftes, så den passer til den aktuelle årstid – og vejret.

Mange prædikanter bruger afdødes liv og død som afsæt for evangeliets forkyndelse. Man prøver at finde de ord og billeder fra evangeliet, der vil give mening for de efterladte. Det forudsætter en samtale, hvor præsten har sat sig grundigt ind i, hvordan de efterlattes relation til afdøde har været, og hvordan dødsfaldet har ramt dem. Sidder de efterladte med en følelse af taknemmelighed, eller er det vrede og meningsløshed, der fylder? Tænker man på den måde individuelt om det sjælesørgeriske, kommer bønnerne også til at indgå i den helhed. I 1949 passede bønnerne til alle, i "Kollekter og bønner" er de tilpassede, om ikke til hvert enkelt individ, så dog en række typiske situationer.

I de nyere bønner mærker man også en kamp for at kom-

me ud af et traditionelt kirkesprog, der var meget kodet og indforstået. Det gav mening, så længe folk kunne koderne. Det er der ikke mange, der kan længere. Deres kodesprog er et andet. Præsten må derfor finde andre koder for at kunne bringe det samme evangelium

I forhold til tidligere generationer tænker vi ikke alene mere og mere i individuelle baner, men også i mere sekulariserede. At lægge vægten alene på afdødes livsforløb kan selvfølgelig være opløftende, når man står ved afslutningen af et vellykket livsforløb, men til gengæld mindre trøsterigt, når man står ved afslutningen på et ulykkeligt og mislykket liv. Der kan det være trøsterigt lige så stille at få lov til at forsvinde i mængden, at man kan have lov til at tage afsked i håbet om, at ens særlighed bliver dækket af Guds nåde. At vægten i tale, sang og bønner derfor ikke ligger på en karaktergivning af afdødes liv, men at man i stedet kan tale ud fra det levende håb, der ligger i at blive optaget i en historie, der er større end det enkelt menneskes. Med andre ord finde sin identitet i det, som Gasolin sang om i "Sirenesangen":

"dit gyldne håb
som du fik i gave
ved din barnedåb".

Kilder:

"Konfirmation og begravelse", Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 1100, København 1987.